

Més enllà de la vitrina. Propostes de nous formats per a les exposicions documentals

Isabel Bachs, Mela Dávila Freire

El Centre d'Estudis i Documentació del MACBA va obrir les portes el desembre del 2007, amb l'objectiu de «potenciar el desenvolupament del Museu, estenent-ne l'àmbit d'acció més enllà de les exposicions per actuar com a centre d'investigació, estructura de diàleg i de mediació i espai social i de difusió».¹ L'expansió de l'activitat del Museu en aquesta línia, un projecte llargament gestat per Manuel Borja-Villel, responia a una visió del Museu com a productor de discurs i generador de coneixement, on l'activitat expositiva es complementava amb altres vessants –programes públics, activitat pedagògica, publicacions, projectes d'investigació...– amb els quals el MACBA tractava de connectar amb d'altres públics, no necessàriament coincidents: «L'activitat discursiva té un paper central al MACBA. Intentem contrarestar l'hegemonia del dispositiu de l'exposició (i, per tant, del règim de màxima visibilitat) com el principal mètode o espai discursiu públic del Museu. Pensem que els públics són diferents i tenen interessos diversos i que hem de permetre usos diferents i no jerarquitats del Museu per a aquests diversos públics. Aquests usos no es limiten a l'espai expositiu ni han d'estar sobredeterminats per l'imperatiu de la visibilitat».² Des d'aquesta perspectiva, el Centre d'Estudis –una biblioteca i un arxiu incrustats en una estructura museística– reforçava el potencial del MACBA per generar discursos historiogràfics i artístics, buscava la implicació de segments de públic nous, en concret la comunitat universitària i investigadora, i, alhora, es beneficiava de les estratègies de divulgació i de dinamització pròpies del Museu per ampliar els usos tradicionals d'una biblioteca i un arxiu, als que oferia diversos recursos de difusió, com ara les exposicions de documents.

Aquesta concepció museològica era compartida per Bartomeu Marí, que va assumir la direcció del MACBA la primavera del 2008 amb una intenció clara de continuïtat, com quedava patent a l'editorial de l'*Agenda* del MACBA publicat l'estiu d'aquell mateix any.³

En termes arquitectònics, per al MACBA la posada en marxa del Centre d'Estudis va significar, *de facto*, una ampliació destacable dels seus espais: als 15.500 m² de l'edifici de Richard Meier i la Capella del Convent dels Àngels, s'hi van incorporar 2.750 m² del mateix Convent, distribuïts al llarg de quatre plantes destinades a acollir les dependències del Centre d'Estudis. La proximitat dels dos edificis, un a cada banda de la Plaça dels Àngels, va proporcionar a un i altre un seguit de serveis compartits i va donar contingut a la utilització i la posada en marxa d'un conjunt dissenyat per l'estudi d'arquitectura barceloní Clotet i Paricio per a l'Ajuntament de Barcelona, concebut per ser una hemeroteca però que, degut a la manca de recursos econòmics, romanien sense un ús establert des del 1985.

Amb la creació del Centre d'Estudis i Documentació, doncs, el MACBA adquiria l'estructura, els mitjans i els recursos per *reunir, conservar i divulgar* fons documentals i bibliogràfics que il·lustren i analitzen les pràctiques artístiques contemporànies enteses en un sentit ampli, no només des de la perspectiva de la història de l'art, sinó incloent-hi altres camps relacionats amb els estudis culturals. En el moment de la seva obertura, el Centre d'Estudis comptava ja amb una biblioteca sòlida (aproximadament 60.000 volums) i amb l'embrió d'un arxiu destinat a acollir tots aquells documents considerats «especials», sia pel seu caràcter artístic –les publicacions d'artista–, sia per tractar-se de documents únics, la majoria d'ells no publicats o bé distribuïts en tirades molt reduïdes: documents provinents d'arxius personals, fotografies, col·leccions de correspondència, etcètera.

Simultàniament a la posada en marxa del Centre, es van iniciar les tasques relatives a la identificació, localització i adquisició de nous documents, així com la definició dels protocols de catalogació i de conservació pertinents per a cada tipus de material. I, a la vegada, es va endegar un programa d'exposicions temporals de caire documental, instal·lades a la planta

baixa de la seu del Centre. L'espai ocupat per aquestes mostres havia estat reformat prèviament per reconvertir el que abans era un *lobby* d'entrada en un espai d'exposició, tan semblant com fos possible al «cub blanc» de les sales del Museu. Al llarg de tres anys, el programa d'exposicions va constituir la part més visible i pública de l'activitat del Centre, en la mesura que es mantenien el recolzament documental a l'equip curatorial del Museu, els serveis d'atenció a usuaris de la biblioteca i de l'arxiu i les tasques vinculades a l'adquisició i catalogació de fons nous.⁴

Transcorregut aquest període, el MACBA va decidir tancar temporalment l'espai d'exposició del Centre d'Estudis i dedicar un temps a avaluar el resultat del programa expositiu ja realitzat. Durant aquesta tasca de reflexió es van fer paleses algunes disfuncions importants, que s'havien anat detectant exposició rere exposició:

- La seu del Centre d'Estudis i de Documentació mancava de presència pública: malgrat la seva mida i el seu emplaçament privilegiat a la Plaça dels Àngels, continuava essent bàsicament una façana plana, opaca i per tant invisible, tant per als usuaris de l'edifici Meier del MACBA com per als vianants que circulaven per la plaça.
- Les exposicions de documentació realitzades fins al moment havien mantingut gairebé sense alteracions el model expositiu de l'edifici Meier, basat en la contemplació, oblidant que els documents exigeixen dinàmiques d'apropament diferents de les obres d'art, més centrades en la interpretació activa i, en molts casos, més riques si es fonamenten en un model actiu de diàleg i de participació.
- El format expositiu implica una selecció prèvia i tendeix a crear en el visitant l'expectativa que allò seleccionat és «el millor», «el més significatiu»... sovint des d'una perspectiva retrospectiva. L'exposició, en canvi, no s'adapta tan bé a la presentació de fenòmens que succeeixen en present, encara en procés de desenvolupament i no susceptibles de ser encapsulats en seleccions històriques. Les presentacions documentals mitjançant exposicions no es prestaven, doncs, a desenvolupar el potencial del Centre d'Estudis com a divulgador i caixa de ressonància de l'activitat actual en la cruïlla formada per l'art, la pràctica editorial i el món dels arxius, cruïlla que constitueix el seu principal àmbit d'interès. En altres paraules: el Centre d'Estudis té la missió de col·leccionar materials del passat (*pretèrit perfecte*), però també de donar a conèixer aquests mateixos materials i els seus productors, i de reflexionar sobre l'activitat mateixa de publicar, en temps real (*present continu*). I el format expositiu havia resultat massa estàtic i inflexible per complir aquesta funció.

Davant d'aquestes conclusions, des del Centre d'Estudis es va plantejar la reconfiguració física de l'espai expositiu de la planta baixa, amb una finalitat doble. D'una banda, es tractava de crear un espai que permetés desenvolupar models alternatius d'exposicions documentals que resolguessin les deficiències detectades. D'altra banda, calia reforçar la visibilitat de les activitats i els serveis que programés o acollís el Centre: no només els serveis de la biblioteca i de l'arxiu, sinó també les sessions del Programa d'Estudis Independents, presentacions de llibres, visites guiades a seleccions de fons documentals... I això, idealment, s'havia d'aconseguir sense perdre de vista l'objectiu d'associar visualment la seu del Centre d'Estudis al «conglomerat MACBA» que s'estén per la Plaça dels Àngels, constituït per l'edifici principal del Museu, la Capella, l'Auditori i el mateix Centre d'Estudis.

A partir d'aquestes reflexions, es va plantejar la necessitat de donar forma física a un espai híbrid, dinàmic i social, amb una disposició prou flexible i transformable per permetre la realització de determinades funcions de molts altres espais, sense ser-ne un únicament: una aula / una sala d'estar / una sala de projecció / una àgora / un auditori / una sala d'exposició / una sala de juntes / una sala de lectura / un cafè / un taller. La distribució física d'aquest espai, doncs, havia d'orientar-se cap a la combinació entre els usos associats tradicionalment a la biblioteca i l'arxiu amb d'altres que es desenvolupen generalment en auditoris i, en certa mesura, amb els usos propis de la sala d'exposició. Amb això s'esperava obtenir un espai que

permetés dur a terme activitats afins a l'estudi i la lectura: connectar-se a Internet, treballar amb l'ordinador propi, llegir, treballar en grup, visionar vídeos... i que, en determinats moments del dia (prèviament programats), pogués acollir activitats públiques de petit format on no existissin les fronteres entre el professor o l'orador i els oients, de manera que les converses es poguessin produir de manera no jerarquitzada. I tot això sense perdre la possibilitat d'utilitzar l'espai per a presentacions documentals que defugissin el format merament contemplatiu, adoptant dispositius de presentació, més enllà de les vitrines habituals, mitjançant els quals els documents fossin veritablement accessibles per als visitants.

El que es buscava, en definitiva, eren propostes creatives i allunyades de la pràctica expositiva més característica dels museus. El context idoni per recopilar aquestes propostes va resultar ser la iniciativa «MeLA - Museums and Libraries in an Age of Migrations»,⁵ un projecte d'investigació de quatre anys de durada, finançat pel Setè Programa Marc de la Comissió Europea, on el MACBA havia estat convidat a participar en col·laboració amb vuit altres museus i centres d'investigació d'àmbit europeu. Aquest projecte es proposava analitzar el paper que exerceix la institució museística en la construcció i la divulgació del patrimoni cultural europeu, centrant-se en alguns àmbits concrets, entre ells les biblioteques de museu, i identificant els nous camins que planteja l'actual context de mobilitat i de canvi social, econòmic, humà, etc. Entre els objectius principals del projecte hi ha el d'oferir recolzament a les comunitats de museus i biblioteques, i també als experts i els gestors polítics, a l'hora de definir nous propòsits i formats per als museus i les biblioteques en «l'era de les migracions».

En el context d'aquest projecte d'investigació, el Centre d'Estudis va posar en marxa una convocatòria d'idees adreçada a estudiants dels darrers cursos i de postgrau de facultats d'arquitectura i de disseny. La intenció era seleccionar i difondre les propostes més interessants per reconfigurar l'espai d'exposicions documentals, amb la idea de fer-lo útil per als usos descrits i de reforçar-ne la visibilitat pública com a part integrant del MACBA mitjançant una intervenció en l'espai urbà.

El procés endegat pretenia promoure llocs de reflexió en l'àmbit universitari centrat en projectes d'espai i disseny de dispositius de suport i elements de comunicació. Aquesta reflexió es va produir en l'àmbit de cursos reglats en cada un dels centres participants i va tenir com a resultat diversos projectes segons les quatre categories d'intervenció proposades:

1. Intervenció urbanística a la façana i la Plaça dels Àngels, que no només havia de tenir en compte les qüestions de visibilitat del Centre sinó, sobretot, l'accessibilitat i la relació amb l'espai públic i la identificació de la seu del Centre d'Estudis com a part integrant del MACBA.
2. Distribució d'usos i disseny dels espais interiors, on la complexitat del programa planteja el discurs en els límits de l'espai disponible, les seves relacions amb l'exterior, les incompatibilitats entre alguns usos i la necessària flexibilitat de l'enunciat.
3. Disseny de mobiliari; és a dir, un programa de suports capaç de resoldre la qüestió del seu emmagatzemament i el disseny d'auxiliars adaptables a usos diversos.
4. Disseny gràfic i estratègies de comunicació, tenint en compte diferents escales: la identificació urbana, la relació amb el MACBA, la lectura dels usos a l'interior i el reconeixement relacionat dels diferents suports.

Arrel d'aquesta convocatòria, diverses institucions educatives de l'àmbit de l'arquitectura i el disseny van decidir «fer seva» la problemàtica plantejada en les bases, convertint-la en material per als seus cursos de projectes: a Barcelona, l'Escola Superior d'Arquitectura i l'Escola Eina; a Milan, el departament d'arquitectura de l'Institut Politècnic; a Nàpols, la Facultat d'Arquitectura. Així, al llarg d'un any, el Centre d'Estudis i Documentació va rebre la visita de nombrosos grups d'estudiants de grau i de postgrau, que van poder analitzar-ne in situ les característiques i els espais, juntament amb les virtuts i les carències de la seu, en

particular del que s'havia fet servir com espai d'exposicions. Acabat el termini de presentació, el Centre d'Estudis va rebre un total de 41 propostes, elaborades per uns 180 estudiants d'arquitectura i de disseny.

Els projectes rebuts van desbordar les expectatives inicials de la convocatòria, tant per la seva diversitat i quantitat, com per la qualitat de molts dels casos. L'entorn urbà es tractava des d'òptiques complementàries i diferenciades: la disciplina edificatòria i la de senyalització. Els projectes que incidien en la possibilitat de construir directament sobre l'edificació existent i proposaven façanes noves provenien principalment de les escoles d'arquitectura, mentre que la reflexió sobre la capacitat de comunicació de les edificacions i les accions adreçades a corregir-la o potenciar-la estava encapçalada pels grups de les escoles de disseny. En aquesta mateixa línia es va encarar la solució gràfica de marca i logotip i la seva aplicació en diferents suports. El tret comú de la pràctica totalitat dels exercicis va ser la introducció d'un sistema o programa que permetés resoldre escales d'intervenció diverses i que, aplicat sobretot a l'espai interior, resolgués la variabilitat del programa.

Un cop acabat el procés d'elaboració i de selecció de les propostes presentades, l'experiència compartida entre universitat i museu per a un projecte d'investigació conjunt ha resultat enormement positiva per a ambdues parts. Des del museu, per la quantitat i la qualitat d'idees noves que han aportat els estudiants, així com per la seva desimboltura, lliure sovint dels condicionants que marquen els formats «clàssics» o més habituals, tant per a les exposicions com per a la comunicació museística. Des de la universitat, perquè el fet que el problema objecte de la convocatòria constituís una situació real, aplicada a un edifici existent, i que requerís tenir en compte un seguit de paràmetres i de limitacions verificables de forma pràctica, en feia un exercici de «realisme» excepcional (com van qualificar-lo alguns dels professors encarregats dels diferents projectes), molt útil com a eina per a la formació dels futurs professionals de l'arquitectura i el disseny. A partir d'aquí, cal esperar que, en la mesura que els recursos ho permetin, les propostes escollides pels membres del comitè de valoració del projecte vagin aplicant-se gradualment, a fi de posar-les en pràctica i avançar en la construcció de l'espai híbrid, dinàmic i social que el MACBA desitja aconseguir, amb l'objectiu d'enriquir i de dotar de versatilitat l'activitat divulgadora del Centre d'Estudis.

Notes

1 Descripció de la missió del Centre d'Estudis i de Documentació, a www.macba.cat [consultat el setembre del 2011; el novembre del 2012 ja no figurava a la versió en línia de la web institucional].

2 Jorge Ribalta, «Contrapúblicos: mediación y construcción de públicos», a *Republicart*. Recurs electrònic: http://www.republicart.net/disc/institution/ribalta01_es.pdf [consultat el novembre del 2012.]

3 «El que ha arribat a anomenar-se *model MACBA* constitueix una comprensió singular del museu com espai de debat i de conflicte, una relectura crítica de la tradició moderna que ha articulat experimentació artística, saber social i acció en l'esfera pública com a mètode per reinventar el camp artístic i dotar-lo de nova significació i legitimitat social. [...] L'herència rebuda no es pot detenir ni monumentalitzar, sinó que ha de ser aprofundida i reiventada.» *Agenda MACBA* (estiu del 2008), p. 1.

4 Les exposicions realitzades durant aquest període van ser les següents: *Arxius i documents* (13 de desembre de 2007 – 8 de juny de 2008), *Possibilitat d'acció: La vida de la partitura* (17 de juny – 5 d'octubre de 2008), *2007: Imatges metropolitanas de la nova Barcelona* (23 d'octubre de 2008 – 6 de gener de 2009); *Espai de lectura 1: Brasil* (11 de febrer – 12 de juny de 2009), *Als marges de l'art: Creació i compromís polític* (10 de juliol – 8 de novembre 2009),

El mal d'escriptura: Un projecte sobre text i imaginació especulativa (20 de novembre de 2009 – 25 d'abril de 2010), *Amb la probabilitat de ser vist: Dorothee i Konrad Fischer: Arxius d'una actitud* (15 de maig – 12 d'octubre de 2010).

5 El projecte estava integrat per un consorci d'institucions acadèmiques i museus de cinc països europeus, coordinats pel departament de projectes arquitectònics de l'Institut Politècnic de Milan. A més de la revisió dels formats i dels espais expositius clàssics sorgida arran de l'avaluació de les exposicions documentals, la participació del MACBA en el projecte, canalitzada mitjançant el Centre d'Estudis i Documentació, es basava en la noció d'exposició com a instrument discursiu que contribuís a la reflexió teòrica i a l'anàlisi de casos d'estudi rellevants en la història de les exposicions, i en l'elaboració, a partir de la pròpia experiència en la gestió de l'arxiu històric del MACBA, d'una sèrie de pautes d'arxiu i de documentació. El projecte va ser rebatejat al cap d'un any del seu inici i va passar a ser conegut com «MeLa - Museums in an Age of Migrations: Reinterpreting Europe's Cultural Heritage in the 21st Century» (www.mela-project.eu).